

Лозинська І.В.
доцент кафедри економіки і контролінгу
Сумського національного аграрного університету

АНАЛІЗ СТАНУ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ М'ЯСО-МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У статті аналізується стан виробництва продукції м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах та розглядаються проблеми, які мають бути вирішеними для забезпечення підвищення ефективності розвитку м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах та подальшого виходу галузі з кризи.

Ключові слова: м'ясо-молочне скотарство, сільськогосподарські підприємства, розвиток галузі, підвищення ефективності

Аннотация. В статье анализируется состояние производства продукции в отрасли мясо-молочного скотоводства и рассматриваются проблемы, которые должны быть решены для обеспечения повышения эффективности развития мясо-молочного скотоводства в сельскохозяйственных предприятиях и дальнейшего выхода отрасли из кризиса.

Ключевые слова: мясо-молочное скотоводство, сельскохозяйственные предприятия, развитие отрасли, повышение эффективности

Summary. The article examines the state in the sector of meat and milk production and considers the problems that must be addressed to ensure the efficiency of meat and dairy cattle in the agricultural enterprises and further out of the industry crisis.

Keywords: meat and dairy cattle, agricultural enterprises, the development of branch, increasing the efficiency

Постановка проблеми. Українські товаровиробники м'ясо-молочної продукції підвладні впливу всіх процесів, які відбуваються як на вітчизняному, так і на світовому ринку, а саме впливу глобалізації, залежності від державної політики підтримки галузі, невідповідності цін між кінцевою продукцією та матеріалів для її отримання тощо. На даному етапі в українських підприємствах дуже гостро стоїть проблема відродження обсягів виробництва 90-х років минулого століття, особливо це стосується виробництва молока та м'яса ВРХ. Посилюється кризовий стан галузі скотарства в сільськогосподарських підприємствах тим, що необхідно відновити не лише кількісні показники

виробництва, але і забезпечити відповідну якість м'яса та молока задля підвищення її конкурентоспроможності, поступового імпортозаміщення та виходу на зовнішній ринок.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню проблем в галузі м'ясо-молочного скотарства та пошуку шляхів виходу з кризи в тваринництві присвячені праці В.І. Бойка, О.І. Драгана, В.І.Ємцева, Ю.О.Подуховича, П.Т. Саблука, В. О. Янкова та інших.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Український ринок м'ясо-молочного скотарства функціонує стихійно через порушені зв'язки між суб'єктами господарювання в ланцюгу «вирощування ВРХ – виробництво продукції – реалізація та споживання», відсутність протекціоністських заходів з боку держави, падіння платоспроможного попиту та інших заходів стратегічного характеру. Тому на сучасному етапі необхідно виявити чинники розвитку галузі м'ясо-молочного скотарства на основі дослідження проблем, які виникли.

Мета статті. Головною метою статті є виявлення та аналіз основних проблем галузі м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах та характеристика чинників впливу на підвищення ефективності розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в структурі виробництва продукції в галузі м'ясо-молочного скотарства існує суттєвий дисбаланс. Успішний досвід функціонування крупнотоварних м'ясо-молочних підприємств засвідчує, що спеціалізація та інтенсифікація виробництва забезпечує ефективний розвиток суб'єкта господарювання. Основними виробниками продукції скотарства в Україні є сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства населення. Фермерські господарства в сучасних умовах мало займаються скотарством. Поголів'я тварин, включаючи велику рогату худобу, в таких підприємствах немає яскраво вираженого товарного характеру (1-3 корови зі шлейфом молодняку на господарство).

На думку академіка П.Т.Саблука, в сільськогосподарських підприємствах згортання м'ясо-молочного скотарства поряд із несприятливою ціною ситуацією викликано ненадійністю короткострокової оренди землі. Скотарство – галузь капіталомістка і для забезпечення достатньої окупності затрат у будівництво приміщень та їх технічного оснащення, формування належного маточного стада важливо мати гарантію більшої тривалості землекористування [1]. Рациональне поєднання рослинницьких і тваринницьких галузей в структурі виробництва здатне забезпечити ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств. Щодо взаємодії між галузями всередині підприємства, то рослинництво, забезпечуючи оптимальні сівозміни, забезпечує скотарство кормами. У свою чергу, продукти життєдіяльності ВРХ є органічним добривом, що забезпечує підвищення ефективності використання земельних ресурсів, не зменшуючи їх родючості.

На початок 2013 року у власності та користуванні особистих селянських господарств знаходиться 86% загальної площі сільськогосподарських угідь, в тому числі 87% ріллі, 94 % і 91% пасовищ. Відповідно решта 14 % сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі 13 %, сіножатей 6 % та пасовищ 9 % знаходиться у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств і фермерів.

Внаслідок сформованої структури землевласників та землекористувачів, особистими селянськими господарствами виробляється 80-90% тваринницької продукції: м'яса ВРХ та молока – в середньому 65-68%.

На сьогодні м'ясне скотарство збереглося лише в сільськогосподарських підприємствах. Населення розводить ВРХ молочного та м'ясо-молочного напрямку. У 2012 році на ВРХ м'ясного напрямку в сільськогосподарських підприємствах припадало всього 6% від загального поголів'я ВРХ.

Господарства населення, хоча й виробляють значну частку молока, однак мало впливають на ринок з огляду на незначну товарність. Тому основна мета утримання великої рогатої худоби в селянських господарствах – задоволення потреби в продуктах харчування та нагромадження грошових ресурсів.

Позитивна тенденція, яка відбувається в господарствах населення, в деякій мірі пом'якшує ситуацію, але кардинально вирішити її не може. Розвиткові скотарства в приватному секторі перешкоджають як недостатня економічна ефективність галузі, так і її значна капіталомісткість та низка інших чинників.

За розрахунками вчених оптимальне поголів'я великої рогатої худоби у фермерському господарстві повинно, при сучасному рівні механізації, продуктивності та цін, перевищувати 25 корів із шлейфом молодняку або 50 корів в спеціалізованих молочних господарствах [2].

У всіх розвинених країнах світу проблема забезпечення населення високоякісними м'ясними і молочними продуктами вирішується за рахунок інтенсивного розвитку галузі спеціалізованого м'ясо-молочного скотарства.

В Україні ж протягом останнього періоду відбулося катастрофічне зменшення поголів'я продуктивної худоби. Скорочення поголів'я тварин почалось з реформування колгоспів, радгоспів та міжгосподарських підприємств, припинення роботи більшої частини відгодівельних та заготівельних комплексів. Однак зменшення поголів'я продуктивної худоби відбувається за відсутності підтримки виробництва продукції суспільного сектору, тому говорити про швидке відродження виробництва продукції в галузі м'ясо-молочного скотарства поки не доводиться. Нарощування ресурсного потенціалу м'ясо-молочного скотарства у фермерських господарствах і господарствах населення не забезпечує зростання обсягів виробництва продукції галузі для задоволення продовольчих потреб. Саме тому пошук шляхів вирішення проблеми ефективності функціонування галузі м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах і став основою для відродження галузі в країні.

Динаміка показників в галузі нестабільна. Кількість поголів'я великої рогатої худоби і, в тому числі, молочного стада невпинно зменшується (табл. 1.), внаслідок чого знижується валове виробництво молока та м'яса ВРХ.

Таблиця 1

Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, тис. голів

Показники	Роки				2012 до 2000, % (+/- п.в.)
	2000	2005	2010	2012	
Господарства усіх категорій					
ВРХ - всього	9424	6514	4494	4645,9	49,3
в т.ч. корів	4958	3635	2631	2554	51,5
С.-г. підприємства					
ВРХ - всього	5037	2492	1526	1487	29,5
% до господарств усіх категорій	53,4	38,3	33,9	32,1	-21,3 п.в.
в т.ч. корів	1851	866	589	579	31,3
% до господарств усіх категорій	37,3	23,8	22,4	22,7	-14,6 п.в.
Господарства населення					
ВРХ - всього	4387	4022	2969	3159	72,0
% до господарств усіх категорій	46,6	61,7	66,0	67,9	+21,3 п.в.
в т.ч. корів	3107	2769	2042	1975	63,6
% до господарств усіх категорій	62,7	76,2	77,6	77,3	+15,4 п.в.

Джерело: сайт Держкомстату

Ситуація, що склалася зумовлена рядом причин. В умовах розбалансованості ринкових відносин, коли вартість реалізації тваринницької продукції не відшкодовувала її собівартості, диспаритету цін на продукцію скотарства і матеріально-технічні ресурси, при недосконалої системи регулювання ринку, коли значна кількість продукції реалізується через посередників, які привласнюють значну частину прибутків, створену на стадії виробництва, відсутності дієвої державної політики щодо створення сприятливих економічних умов для розвитку галузі, переважна частина господарств ліквідувала скотарство через його збитковість.

Основні обсяги виробництва молока (більше 80 %) зосереджено в особистих селянських господарствах, що не дає можливості технологічно забезпечити високу його якість. Тому, головним завданням на сучасному етапі є розробка і впровадження необхідних заходів для збільшення валового виробництва молока, зниження його собівартості та підвищення якості.

М'ясне скотарство в господарствах України найбільш розвинуте в поліських районах, де низька розораність земель, тобто є достатня кількості

природніх пасовищ, що дає можливість випасати м'ясну худобу з ранньої весни до пізньої осені і одержувати значну кількість дешевої яловичини з мінімальними затратами кормів, людської праці та енергоносіїв.

Проте і в м'ясному скотарстві в останні роки спостерігається тенденція скорочення чисельності поголів'я, що в цілому вплинуло на зменшення обсягів виробництва яловичини.

Попри те, що завдяки господарствам населення в країні все ще існує більш-менш велике поголів'я ВРХ, структура поголів'я за типами господарств, а саме 34% поголів'я у великих сільськогосподарських підприємствах і 66% поголів'я у господарствах населення, не відповідає сучасній світовій практиці утримання ВРХ у розвинених країнах світу.

Таблиця 2

Виробництво молока та м'яса ВРХ в сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства) України та світу

Країна	Виробництво молока, млн.т	% до загального виробництва	Виробництво м'яса ВРХ в забійній вазі, тис.т	% до загального виробництва
США	67,7	86,3	144,6	92,2
Польща	13,4	78,9	67,6	82,2
Бразилія	27,7	63,3	131,7	88,4
Німеччина	20,6	69,5	65,8	73,5
Україна	5,3	17,3	36,3	35,1

Джерело: за даними «Agribenchmark beef»

Лише великі сільськогосподарські підприємства (кооперативи, ферми) здатні впроваджувати і використовувати ефективні технології утримання та догляду за ВРХ, гарантувати дотримання санітарних і ветеринарних норм, вести виробництво безпечної продукції. Існування поточної структури поголів'я ВРХ в Україні не дозволяє підприємствам налагодити раціональну систему закупівлі живої худоби з вирівняними показниками якості, призводить до значних коливань цін у межах окремих областей зокрема і країни в цілому, ускладнює ветеринарний контроль та контроль безпеки сировини по всьому ланцюжку від власника ВРХ до виробника готової продукції [3].

Цей процес має, по-перше, економічне підґрунтя, тобто обумовлений нестабільною ціновою ситуацією, що виникла внаслідок:

- падіння попиту на м'ясну та молочну продукцію на внутрішньому ринку, що пов'язано із зниженням платоспроможності населення внаслідок економічної кризи;

- зменшення об'єму експорту, що пов'язано з низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції скотарства, виготовленої з низькоякісної сировини.

По-друге – це низька економічна ефективність галузі, пов'язана з:

- використанням у виробництві застарілих екстенсивних технологій утримання, годівлі, доїння та відтворення;

- відсутністю високого рівня спеціалізації галузі на рівні господарюючих суб'єктів;

- відсутністю якісного наукового супроводу у справі удосконалення виробничих процесів;

- низьким рівнем підготовки фахівців з боку профільних навчальних закладів;

- недосконалою системою племінної справи та неефективним механізмом її державної підтримки.

По-третє - демографічні причини, які обумовлюють швидке скорочення поголів'я в господарствах населення, де утримується близько 77% поголів'я корів, а саме 1975 тис. голів.

Цей процес пояснюється як загальним скороченням сільського населення, так і тим, що важка щоденна праця, пов'язана з утриманням великої рогатої худоби, стає все менш привабливою для сільської молоді.

Також значною мірою на цей процес впливають низькі закупівельні ціни з боку переробних підприємств та відсутність стабільної кормової бази у господарствах населення.

Цей фактор обумовлений тим, що до 80% молока та 67% м'яса ВРХ надходить на переробку від господарств населення, яке:

- використовує ручне доїння та подвірний забій, що порушує санітарно-гігієнічні норми;
- не використовує режим охолодження;
- використовує фальсифікацію молока, що дуже складно контролювати в зв'язку з надходженням на заготівельні пункти великої кількості дрібних партій.

Таким чином, на переробку потрапляє більше половини низькоякісної або несортової сировини.

Одним із варіантів розвитку м'ясо-молочного скотарства є запровадження інноваційних підходів господарювання у середніх за розмірами сільськогосподарських підприємствах з основною спеціалізацією на виробництві продукції рослинництва та можливістю побудувати або реконструювати діючі ферми потужністю 400 корів.

На початок 2013 року майже третина поголів'я дійного стада знаходилася у підприємствах з утриманням від 100 до 300 корів.

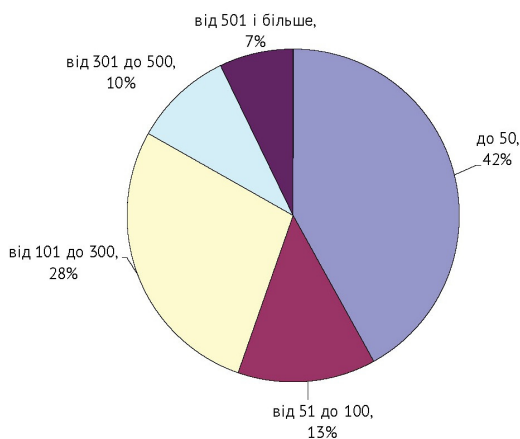

Рис. 1 - Структура підприємств за чисельністю поголів'я корів (на 1 січня 2013 року)

Джерело: Держкомстат України

Будівництво таких ферм передбачає менші суми інвестицій. Для введення у дію нової ферми на 400 корів необхідно близько 39 млн. грн, з яких будівельні роботи оцінюються у межах 59% загальних витрат, придбання нетелей - 18%, техніки - близько 1%, обладнання для кормовиробництва - 22%.

Такі ферми стануть основою для налагодження ефективного виробництва. Їх рентабельність оцінюється до 69%, з терміном окупності капіталовкладень понад 5-6 років.

Для збільшення виробництва молока в Україні на перспективу, необхідно підвищити продуктивність корів за рахунок покращення годівлі та догляду, впровадження енергозберігаючих технологій виробництва. Проте за сучасних умов виробництва впровадження більш інтенсивних технологій стримується: у господарствах населення – браком коштів та ресурсів; у сільськогосподарських підприємствах – зношеністю основних фондів; дефіцитом коштів, високими процентними ставками за користування кредитами.

Потрібно звернути увагу на те, що молочна галузь має високу собівартість молока та низьку його якість. Для порівняння можна привести показники якості молока в Польщі: базисна жирність – 3,6; базисний білок – 3,2; на переробку йде молоко класу «екстра», ціна молока – 29 євроцентів. В Україні – базисний білок – 3,4; базисна жирність – 3,0; виробництво молока вищого ґатунку – 7,1%. Якщо порівняти базисні жирність і білок по Польщі й по Україні, то ціна молока вищого ґатунку в Україні повинна становити не більше 27 євроцентів, така ціна нині встановлена за молоко першого ґатунку, яке за мікробіологічними показниками у Польщі та країнах ЄС і СОТ не переробляється.

Саме через проблему низької якості молочної сировини, 80% якої виробляється в Україні господарствами населення, ринки збуту країн ЄС все ще залишаються недоступними для українських молочних продуктів. Таким чином, необхідно підвищувати технічну і економічну ефективність переробного сектору та адаптувати його до вимог законодавства ЄС з гігієни та якості. Вартість переробки молока залежить від якості сировини, а також росту інфляційних процесів. Отже, головна проблема молочної галузі – дуже низька якість української сировини.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що очікувати неймовірних прибутків від галузі в найближчій перспективі нереально. Собівартість

виробництва 1 ц молока має тенденцію до різкого зростання. І це не викликає сумніву, адже спостерігається ріст цін на всі виробничі ресурси, що використовуються галуззю. Водночас значний ріст цін реалізації продукції останніми роками дав можливість забезпечити рентабельне виробництво молока (табл. 3).

Таблиця 3

Основні економічні показники виробництва молока в Україні

Показник	Роки			
	2000		2012	
	Госп-ва населення	С-г підпр-ва	Госп-ва населення	С-г підпр-ва
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм. од.	1,63	1,31	1,18	1,16
Середньорічний надій від 1 корови, кг	1588	2952	3975	4109
Собівартість 1 ц молока, грн.	103,39	120,08	241,4	283,95
Ціна реалізації 1 ц молока, грн.	110,2	130,3	293,8	314,2
Прибуток від реалізації 1 ц молока, грн.	6,81	10,22	52,4	30,25
Рівень рентабельності, %	6,7	8,5	21,7	10,6

Джерело: статистична інформація підприємств, які звітують за формою 50-сг, дані Управління статистики Сумської області

Щодо виробництва м'яса ВРХ сільськогосподарськими підприємствами, то в порівнянні з виробництвом молока товаровиробники перебувають у значно гіршому становищі (табл. 4).

Таблиця 4

Основні економічні показники виробництва м'яса ВРХ

Показник	Роки			
	2000		2012	
	Госп-ва населення	С-г підпр-ва	Госп-ва населення	С-г підпр-ва
Середня вага 1 голови, кг	388	320	436	427
Витрати кормів на 1 ц приросту, ц корм. од.	18,22	16,73	17,24	15,69
у тому числі концкорми	2,13	2,22	3,88	4,74
Середньодобовий приріст, г	298	255	447	461
Собівартість 1 ц приросту ВРХ, грн.	425,56	474,95	1440,5	1688,3
Ціна реалізації 1 ц м'яса ВРХ в живій вазі, грн.	260,0	242,2	1100,30	1150,5
Збиток від реалізації 1 ц м'яса ВРХ в живій вазі, грн.	165,56	232,75	340,2	537,8
Рівень рентабельності, %	-38,9	-49,4	-23,6	-31,9

Джерело: статистична інформація підприємств, які звітують за формою 50-сг, дані Управління статистики Сумської області

Складається враження, що господарства населення перебувають у значно кращому становищі, ніж сільськогосподарські підприємства. У господарствах населення порахувати собівартість виробництва значно складніше внаслідок відсутності обліку кормів та інших витрат на вирощування худоби, але є очевидним, що значення цього показника у таких господарствах буде вищим, ніж у сільгосп підприємствах внаслідок більш тривалого періоду відгодівлі, меншого приросту та вищих затрат на корми.

Сьогодні господарства населення поступово втрачають доступ до дешевих кормів, оскільки через очікування впровадження ринку землі розпайованих, але реально не виділених земель, які використовувалися раніше населенням для випасання худоби, стає все менше. Така ситуація зрештою може привести до збільшення собівартості вирощування худоби у господарствах населення.

Значним резервом збільшення виробництва яловичини, як показує досвід США, Канади, Італії, Франції, Аргентини, є прискорений розвиток спеціалізованого м'ясного скотарства. Саме за рахунок розвитку цієї галузі, поряд з інтенсифікацією вирощування і відгодівлі худоби молочних і комбінованих порід, має здійснюватися виробництво високоякісної яловичини для задоволення потреб населення та промислового виробництва.

В Україні ж яловичину переважно отримують за рахунок використання на забій поголів'я надремонтного молодняка та вибракуваного поголів'я дорослої худоби молочних і молочно-м'ясних порід.

В умовах підвищення роздрібних цін на молочні та м'ясні продукти на зовнішньому та внутрішньому ринках виробництво молока та м'яса у сільськогосподарських підприємствах залишається збитковим внаслідок використання затратних технологій і худоби з низьким рівнем продуктивності. Практично останніми роками в галузі тваринництва не відбулося серйозних структурних змін через брак великих інвестиційних проектів.

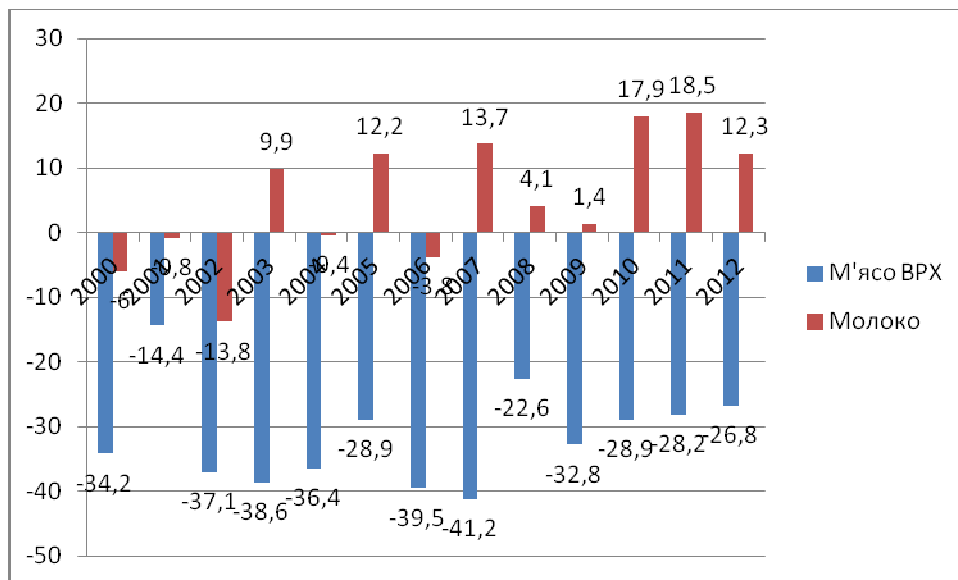

Рис. 1.4 - Рентабельність виробництва м'ясо-молочної продукції в усіх категоріях господарств, %

Джерело: сайт Держкомстату

Одним із більш вагомих заходів підтримки скотарства є підтримка крупнотоварного виробництва, що передбачає часткове відшкодування вартості будівництва (або реконструкції) тваринницьких ферм і комплексів. На такі цілі в державному бюджеті 2012 року виділялося 500 млн. грн. Механізм отримання та використання компенсаційних коштів схвалений урядовою Постановою №900 від 4 жовтня 2011 року. За цим нормативним документом бюджетні субсидії виділятимуться на відшкодування до 50% вартості (без урахування ПДВ) завершених у 2009-2011 роках етапів будівництва (або реконструкції) ферм і комплексів. Основною умовою для отримання державної підтримки є досягнення мінімального рівня потужності об'єктів. У таких фермах мають утримувати не менше 500 голів великої рогатої худоби, з яких понад 300 голів - корови.

За підсумками 2012 року за цією програмою виділялися кошти 20 суб'єктам господарювання у розмірі 226 млн. грн, що дало можливість частково відшкодувати вартість побудованих та реконструйованих тваринницьких ферм і комплексів, у тому числі молочнотоварних ферм на 1987 корів. За інформацією регіонів у 2012 році було побудовано 26 об'єктів, з них у галузі

скотарства - 25; реконструйовано 95 об'єктів, у тому числі в галузі скотарства – 86.

Висновки. Отже, наслідки економічної кризи та певні структурні зрушення в сільському господарстві обу овили спад показників виробництва в галузі скотарства України. Різке погіршення економічної ситуації і ринкової кон'юнктури призвело до занедбання галузі в сільськогосподарських підприємствах: скорочення обсягів виробництва та реалізації окремих видів продукції у підсумку призвело до її збитковості.

В усіх розвинених країнах світу проблема забезпечення населення високоякісним молоком та м'ясопродуктами розв'язується за рахунок інтенсивного розвитку спеціалізованого скотарства. На сьогодні Україна втратила свої позиції серед світових виробників молока та яловичини. Найраціональнішим шляхом виправлення ситуації є подальше підвищення концентрації виробництва через створення умов розвитку інтеграційних процесів у скотарстві та суміжних з ним виробництв, а також шляхом забезпечення державної підтримки та створення необхідної нормативно-правової бази [4].

Література:

1. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / [наук. ред. П.Т.Саблук]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 50 с.
2. Копитець Н.Г. Функціонування системи збуту продукції скотарства: теоретико-практичний аспект / Копитець Н.Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 210 с. – (Монографія).
3. Богданко С. Невтішні реалії / С. Богданко // Агро перспектива. – 2009. – № 2. – С. 40-43.
4. Ємцев В. І. Особливості формування конкурентоспроможності підприємств м'ясної промисловості України / В. І. Ємцев // Науковий вісн. Ужгородського ун-ту. – Ужгород: 2011. – С. 10-105